

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОЧІКУВАНЬ ВІД МАЙБУТНЬОГО У ВИПУСКНИКІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ

Рябовол Т.А. Експериментальне дослідження особливостей очікувань від майбутнього у випускників загальноосвітніх закладів. У статті представлені результати емпіричного вивчення особливостей мотивації сучасних старшокласників (учнів 9 та 11 класів). В теоретичному огляді наведено важливі для експериментального дослідження попередні розвідки інших психологів щодо зв'язку мотивації та прогностичної функції особистості.

Проаналізовано результати опитування старшокласників за методиками діагностики мотивацій до успіху та до уникнення невдач Т. Елерса. Зокрема, йдеться про результати вимірів рівня розвитку мотивації та про виявлені співвідношення мотивації до успіху та до уникнення невдач у вказаній вибірці старшокласників. За прикладом квадріполярної моделі М. Конвінгтона побудовано аналогічну модель для вибірки учасників експерименту. Описано типи поведінки молодих людей стосовно мотивації, що переважає.

Теоретичні розвідки можна застосувати для розроблення концепції дослідження очікувань від майбутнього у сучасній молоді. Результати нашого дослідження можуть бути використані науковцями, що займаються вивченням проблем мотивації старших підлітків та юнацтва. Також викладені матеріали будуть корисними для роботи шкільних психологів та класних керівників, які займаються формуванням мотивації до успіху, прагнення відчувати впевненість в своїх силах, самореалізації та вміння пристосуватись до життя в соціумі у старшокласників.

Ключові слова: мотивація уникання невдач, мотивація досягнення успіху, квадріполярна модель, взаємодія з майбутнім, старшокласники.

Актуальність. Необхідною умовою життєвого успіху вважається цілеспрямована активність особистості. Успіх особистості в будь-якій діяльності значною мірою залежить від її здібностей та прагнення досягти високих результатів. Цілі та плани будь-якої людини завжди спрямовані у майбутнє. Якщо розглядати здатність прогнозувати майбутнє в контексті очікувань, а позитивні очікування – це поєднання цілей, планів, мрій, зі сподіваннями та надіями на те, що вони здійсняться і приведуть до успіху в тій чи іншій діяльності. Інакше кажучи, така діяльність супроводжується мотивацією досягнення успіху. Сама природа мотивації досягнення, компоненти, що характеризують її, свідчать про те, що вона ефективно впливає на формування особистості і тому є важливим засобом реалізації поставлених цілей. Таким чином, орієнтації на майбутнє виступають

регулятором самосвідомості молоді людини, додають їй активності, мобільності та організованості.

У сучасному світі життя без успіху не вважається цілком повноцінним, особистість прагне самореалізації, і молоді люди вбачають його смисл саме в тому, чи вдалося досягти їм успіху. За для цього прикладається багато зусиль, амбітні люди нехтують стосунками, комфортом та спокоєм, щоб тільки почуватися успішним. Однак, є частина молодих людей, які не прагнуть успіху, не ставлять перед собою амбітних завдань, нічим серйозно не захоплюються і не цікавляться, байдуже ставлять до досягнень, живуть сьогоднішнім днем. Батьки та педагоги стурбовані майбутнім таких молодих людей, адже вони не хочуть ні вчитися, ні працювати. Психологу також не просто допомогти їм, вони задоволені своїм становищем і нічого в своєму житті змінювати не хочуть. Знайти підхід до таких дітей, за мотивувати їх до корисної діяльності – виклик для практичних психологів.

Зважаючи на вище сказане, особливої актуальності набувають дослідження, присвячені вивченню психологічних характеристик людини, що обумовлюють її успішність, продуктивність і прагнення до високої якості життя. Серед них ми б виділили цілеспрямованість, мотивацію досягнення, наполегливість та ціннісні пріоритети молоді людини. Зважаючи на те, що з часу попередніх розвідок і умови життя, і самі молоді люди дуже змінилися, гадаємо, що необхідно провести повторні опитування з допомогою класичних та сучасних методик. Дослідження особливостей вказаних характеристик сучасних молодих людей і стало предметом нашого експерименту.

Завдання. У даній статті будуть описані результати дослідження тієї частини експерименту, яка була присвячена вивченню особливостей мотивації сучасних старшокласників.

Теоретико-методичне підґрунтя дослідження. Цілісне, об'єктивне сприймання й осмислення власного життєвого шляху, зокрема, адекватне ставлення до майбутнього вважається одним з найважливіших критеріїв розвитку особистості, її соціальної й психологічної зрілості (Г. Балл, Є. Головаха, Л. Карамушка, З. Кісарчук, І. Коц, Т. Котл, О. Кронік, С. Максименко, В. Моляко, В. Моргун, В. Москаленко, В. Панок, Т. Титаренко, З. Шабарова). Прогнозування майбутніх подій і поведінки людини розглядає американський психолог Д. О. Келлі, вводячи поняття «особистісний конструкт» [3]. Під конструктом він розуміє репрезентацію світу, яка використовується для передбачення майбутніх подій. Згідно з основним постулатом «теорії особистісних конструктів», поведінка визначається тим, як люди прогнозують майбутні події.

Активно орієнтації на майбутнє вивчалися в межах екзистенційних та гуманістичних теорій [1]. Їхні представники вважали, що критерії, за якими здійснюється постановка цілей у просторі і часі знаходяться всередині суб'єкта в якості цінностей і смислів. Так А. Адлер визнавав цілеспрямований характер лінії життя через спрямованість людини в майбутнє, вважав життєві цілі особистості мотиваторами поведінки, орієнтуючись на розвиток і досягнення бажань у майбутньому, що базується на минулому досвіді [6].

Особливу увагу Ж. Нюттен [1]. приділяє перспективі майбутнього індивіда, яка складає плани, завдання, наміри особистості, що представляють її потребо-мотиваційну сферу. Дослідник наголошує на виключно важливій ролі перспективи майбутнього і приділяє особливу увагу процесам, за допомогою яких потреби конкретизуються у внутрішніх цілях і зовнішніх структурах. «Часова перспектива, особливо перспектива майбутнього, додає важливий вимір, в якому мотивація може досліджуватися в термінах постановки цілей і планування». Таким чином стає зрозуміло що мотивація, ціннісні орієнтації та пріоритети а також цілепокладання поєднуються у певний особистісний конструкт для взаємодії людини з майбутнім та реалізації її цілей, завдань і планів.

В даній статті буде представлено дослідження мотивації, тому приведемо кілька важливих, з нашої точки зору, аспектів мотивації. Мотивація досягнення (фр. *motif* – причина, що спонукає, лат. *movere* – рухати) – один із різновидів мотивації діяльності, яка пов'язана з потребами індивіда досягати успіхів і уникати невдач [3]. Мотивація досягнення – це також сукупність цілей, потреб і мотивів, які стимулюють людину прагнути до досягнення цілей у всіх сферах життєдіяльності і бути активною в їх досягненні [5].

Традиційно вважається, що мотивація уникнення невдачі належить до чинників, які перешкоджають досягненню успіху. Якщо у людини переважає мотивація уникання невдач, то це свідчить про невпевненість, недостатню наполегливість, незацікавленість та очікування негативних наслідків своєї діяльності. За такого типу мотивації людина прагне насамперед уникнути осуду, та покарання. Очікування неприємних наслідків – ось що визначає її діяльність. В свою чергу, очікування негативних наслідків – це вже негативний прогноз майбутньої діяльності.

Багато авторів [1] розглядають прагнення до успіху й уникнення невдач як взаємовиключні полюси на шкалі мотивації досягнення, і, якщо людина орієнтована на успіх, то вона не відчуває страху перед невдачею (і навпаки, якщо вона орієнтована на уникнення невдачі, то у неї слабо виражене прагнення до успіху). Як правило, ці два типи мотивації протиставляються на біполярній шкалі. Згідно з такою логікою, якщо виміряти рівень мотивації досягнення успіху та рівень мотивації уникнення невдач окремо, то можна

отримати високу обернену кореляцію між ними. У межах біполярної моделі відсутність кореляції, а тим більше, позитивна кореляція, абсолютно неприпустимі [4].

У дослідженнях М. Ковінгтона, як і в нашому, виявлено достатньо вагому кількість людей, які мають одночасно низькі рівні обох типів мотивацій або одночасно високі рівні (за рахунок таких результатів коефіцієнт кореляції наближається до нуля. Проаналізувавши особливості досліджуваних з тими або іншими рівнями мотивації досягнення успіху й уникнення невдач, М. Ковінгтон наклав їх на квадріполярну систему координат, де на осі «х» відкладається рівень мотивації досягнення успіху, а на осі «у» – рівень мотивації уникнення невдач.

У новій моделі виділяється вже не два мотиваційні типи («ті, які прагнуть до успіху», і «ті, які уникають невдач»), а чотири: «оптимісти» – висока орієнтація на успіх, низький страх невдач; «сумлінні» – («ті, які надмірно стараються») – висока орієнтація на успіх, високий страх невдач; «самозахисники» (схильні до захисту свого «Я») – низька орієнтація на успіх, високий страх невдач; «ті, які змирилися» – «ті, які приймають невдачу» – низька орієнтація на успіх, низький страх невдач.

На думку автора, «оптимісти» характеризуються впевненістю в собі, гнучкістю, активною позицією в діяльності, їх поведінка орієнтована на досягнення. «Сумлінні» є здібними, старанними та скрупульозними, але, на відміну від «оптимістів», невпевнені в своїх здібностях, часто схильні до високої тривожності та мають нестабільну самооцінку. «Самозахисники» також невпевнені в собі, але при цьому мають стабільно низьку самооцінку, і замість того, щоб, як «старанні», запобігти невдачі, спрямовують зусилля на зменшення негативних наслідків, що робить їх схильними до захисної стратегії самообмеження. «Ті, які змирилися» також мають низьку самооцінку та відрізняються від решти типів індіферентністю до завдань, відсутністю будь-якої орієнтації на досягнення. Тривожність, що зустрічається у «тих, які змирилися», на відміну від тривожності «старанних» та «самозахисників», не пов'язана з орієнтацією на досягнення, а відображає їх відчай і втрату надії, тобто навчену безпорадність. За цією схемою ми й проведемо наше дослідження мотивації, оскільки вона видається більш повною і додає перспектив подальшому дослідженню чинників успішності взаємодії особистості з майбутнім.

Методики діагностики мотивації та організація експерименту. В процесі дослідження особливостей мотивації старшокласників на першому етапі роботи ми з'ясували особливості мотивацій досягнення випускників. Для цього ми скористалися методиками Т. Елерса: «Методика діагностики особистості на мотивацію до успіху» та «Методика діагностики особистості

на мотивацію уникання невдач». Перший опитувальник містить 41 питання, відповіді на які «так» або «ні» обробляються за певним ключем, отримані кількісні показники аналізуються за шкалами: низький, середній, помірно високий та надто високий рівень мотивації до успіху.

Другий опитувальник містить – 30 рядків в кожному – по 3 характеристики особистості, з яких опитуваному потрібно вибрати одну, ту, яка на його думку найточніше описує його. Кількість балів обчислюються з допомогою спеціального ключа і так, як і в першому опитувальнику, та співвідноситься зі шкалою кількісних показників. В загальному результаті, чим вищий сумарний бал, тим вищим є показник мотивації уникнення невдач; від 2 до 10 балів: низька мотивація до захисту; від 11 до 16 балів: середній рівень мотивації; від 17 до 20 балів: високий рівень мотивації; понад 20 балів: занадто високий рівень мотивації до уникнення невдач, захисту.

Для проведення даних досліджень нами було взято вибірку із 37 учнів 9-х та 11-х класів. Всі протоколи взяті до розгляду вважалися дійсними.

Згідно з результатами дослідження серед опитуваних 49% мають високий рівень мотивації до досягнення успіху, 46% - середній рівень. І лише 5 % опитаних мають низький рівень мотивації до успіху. Різниця між показниками учнів 9-х та 11-х класів представлена в Таблиці 2.1

Таблиця 2.1

Особливості мотивації до досягнення успіху учнів 9-х та 11-х класів

Мотивація до досягнення успіху	Учні 9-х класів (кількість, %)	Учні 11-х класів (кількість, %)	Разом (кількість, %)
Високий рівень	10 (43%)	8 (57%)	18 (49%)
Середній рівень	11 (48%)	6 (43%)	17 (46%)
Низький рівень	2 (9%)	0 (0%)	2 (5%)

Для високого рівня мотивації досягнення успіху характерне глибоке усвідомлення залежності свого успіху від самопізнання, самоконтролю й самовдосконалення, їм також притаманна сила волі, самовладання, самоконтроль та відповідальність за свої дії.

Середній рівень мотивації досягнення успіху відрізняється достатньою сформованістю усіх компонентів мотивації. Особистості цього типу зазвичай активні, ініціативні. Вони свідомо прагнуть опанувати знання й навички, уміють працювати організовано й докладають зусиль для досягнення бажаного результату.

Низький рівень мотивації досягнення успіху характеризується тим, що особистісні якості виявляються слабо й не завжди їх можна виявити, найімовірніше, мотив характеризується через усвідомлення «потрібно». Він, як правило, пов'язаний із зовнішньою стороною процесу, орієнтований на формальний успіх, досягнення оцінного результату.

Опитування за методикою діагностики уникання невдач дало такі результати :

- низький рівень мотивації до уникнення невдач –7 осіб (19%);
- середній рівень мотивації до уникнення невдач – 15 осіб (40,5%);
- високий рівень мотивації до уникнення невдач – 15 осіб (40,5%).

Різниця між показниками учнів 9-х та 11-х класів представлена в Таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Особливості мотивації до уникнення невдач учнів 9-х та 11-х класів

Мотивація до уникнення невдач	Учні 9-х класів (кількість, %)	Учні 11-х класів (кількість, %)	Разом (кількість, %)
Високий рівень	10 (43%)	5 (36%)	15 (40,5%)
Середній рівень	11 (48%)	4 (28%)	15 (40,5%)
Низький рівень	2 (9%)	5 (36%)	7 (19%)

Порівняння результатів показали, що учні 11-х класів мають нижчі показники мотивації до уникнення невдач, ніж учні 9-х класів. Зниження рівня мотивації до уникнення невдач вказує на те, що учні 11-х класів більш орієнтовані на успіх та готовність долати проблеми, що виникають на шляху його досягнення, ніж дев'ятикласники.

Наступним кроком нашого дослідження стала побудова квадріполярної моделі за результатами вимірів мотивації досягнення успіху та уникання невдач в учнів 9-х та 11-х класів. Результати цієї роботи представлені на рис.1.

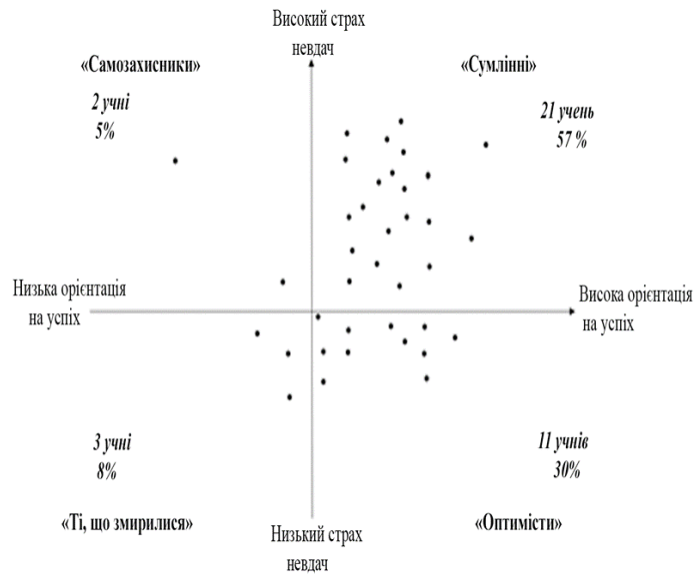

Рис.1. Квадріполярна модель мотивації досягнення учнів 9 – 11 класів

Згідно даної моделі чітко простежується, що переважна більшість випускників нашого ліцею (57%) належать до типу «сумлінні», тобто мають одночасно і високу орієнтацію на успіх і високий страх невдач. 30% – «оптимісти» – з високою орієнтацією на досягнення успіху та низьким страхом невдач. 8% – «тих, що змирилися»: не бояться невдач, але й не прагнуть успіху та 5% «само захисників» – не прагнуть успіху та мають високий страх невдач. В даній вибірці 87% учнів спрямовані на успіх та прикладають зусилля для його досягнення. 13% мають проблеми у мотиваційній сфері та потребують допомоги та корекції складових та механізмів особистісного конструкту для успішної взаємодії з майбутнім та вдалішої організації майбутнього життя. Дана модель дає можливість не тільки побачити розподіл та співвідношення різних особистісних конструктів сучасних молодих людей, а й точніше спрогнозувати тип взаємодії з майбутнім кожного з учнів випускних класів.

Висновки. Дослідження особливостей мотивації у випускників показали, що рівень мотивації досягнення зростає з віком: у 11-класників він значно вищий ніж у випускників 9-х класів. Серед учнів 11-х класів не виявилось жодного з низькими рівнем мотивації до успіху. Завдяки вибудованій нами квадріполярній моделі чітко видно розподіл випускників за мотиваційними типами. І переважна більшість (57%) опитаних нами випускників належать до типу «сумлінні», тобто мають одночасно і високу орієнтацію на успіх і високий страх невдач. Майже третина опитаних – «оптимісти» – з високою орієнтацією на досягнення успіху та низьким рівнем мотивації уникання невдач, що є позитивною ознакою особистісного конструкту. З нашої точки зору, свідчить про позитивну динаміку в розвитку особистісного конструкту

для взаємодії з майбутнім та про підсилення взаємодії прогностичної функції і мотивації досягнень, як це притаманно юнацькому віку. Дослідження також виявило частину дітей близько 13 відсотків, які мають проблеми та відхилення в розвитку особистісного конструкту, який забезпечує взаємодією з майбутнім. Такі молоді люди мають високий рівень мотивації уникання невдач, багато страхів та розчарування, невпевненість у власних силах, здібностях, перспективах майбутнього та потребують психологічної допомоги в цій сфері особистісного розвитку.

Результати нашого дослідження можуть бути використані науковцями, що займаються вивченням проблем мотивації підлітків та юнаків. А також, шкільним психологом та класними керівниками для формування у старшокласників мотивації до успіху, прагнення відчувати впевненість в своїх силах та можливість самореалізації.

Список використаних джерел:

1. Життєві домагання особистості. Колективна монографія / [за ред. Титаренко Т. М.]. – К. : Педагогічна думка, 2007. – 456 с.
2. Занюк С. С. Психология мотивации. – К.: Эльга-Н: Ника-Центр, 2001. – 352 с.
3. Келли Дж. А. Психология личности. Теория личностных конструктов. – СПб. : Речь, 2000. – 249 с.
4. Подшивайлов Ф. М. Соотношение мотивации достижения успеха и мотивации избегания неудач: от биполярности в теории к квадриполярности на практике. Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – К.: Вид-во «Фенікс», 2014. – Т. XII. Психологія творчості. – Вип. 20. – С. 284–293
5. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие. – Самара: Издательский дом «БАХРАХ», 1998 – 672 с.
6. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. К. : Либідь, 2003. – 376 с.

Spysok vykorystanykh dzherel:

1. Zhyttievi domahannia osobystosti. Kolektyvna monohrafiia / [za red. Tytarenko T. M.]. – K. : Pedahohichna dumka, 2007. – 456 s.
2. Zaniuk S. S. Psykholohyia motyvatsyyu. – K.: Elha-N: Nyka-Tsentr, 2001. – 352 s.
3. Kelly Dzh. A. Psykholohyia lychnosty. Teoryia lychnostnykh konstruktov. – SPb. : Rech, 2000. – 249 s.

4. Podshyvailov F. M. Sootnoshenye motyvatsyy dostyazheniya uspekha y motyvatsyy yzbehanyia neudach: ot bypoliarnosti v teoryy k kvadrypoliarnosti na praktyke. Aktualni problemy psykholohii: zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii im. H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy. – K.: Vyd-vo «Feniks», 2014. – T. KhII. Psykholohiia tvorchosti. – Vyp. 20. – S. 284–293

5. Praktycheskaia psykhodyahnostyka. Metodyky y testy. Uchebnoe posobyе. – Samara: Yzdatelskyi dom «BAKhrAKh», 1998 – 672 s.

6. Tytarenko T. M. Zhyttievyi svit osobystosti: u mezhakh i za mezhamy budennosti. K. : Lybid, 2003. – 376 s.

Ryabovol, T.A. Experimental study of the peculiarities of expectations from the future of graduates of secondary schools. The article presents the results of empirical study of modern high school students (9th and 11th grades) motivation features. The theoretical review provides important exploratory research by other psychologists on the correlation between motivation and predictive function of the individual.

The results of the survey among high school students created with T. Ehlers's methods of diagnostics of motivations for success and avoidance of failures are analysed. In particular, the results of measuring the level of motivation development and the revealed correlation of motivation to success and avoidance of failures in the specified sample of high school students are represented. Following the example of M. Convington's quadripolar model, a similar model for the experiment participants was constructed. Types of behaviour of young people regarding prevailing motivation are described.

Theoretical studies can be applied to develop the concept of exploring expectations from the future in contemporary youth. The results of our study can be used by scholars who study the problems of motivation of adolescents. Also, the materials presented will be useful for the work of school psychologists and class tutors who are engaged in the formation of motivation for success, the desire to feel confident in their abilities, self-realization and the ability to adapt to life in society in high school students.

Key words: motivation to avoid failures, motivation to succeed, quadripolar model, interaction with the future, high school students.

Відомості про автора:

Рябовол Тетяна Анатоліївна, старший науковий співробітник лабораторії психології дезадаптованих неповнолітніх Інституту психології імені Г.С. Костюка, Київ, Україна

Ryabovol, Tatyana A., a senior researcher at the Laboratory of Psychology maladjusted juveniles G. Kostiuk Institute of Psychology, Kyiv, Ukraine

E-mail: rta2008@ukr.net

